

МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ*

Факултет безбедности

Београд

ДЕЈАН НОВАКОВИЋ**

Министарство правде Републике Србије

Београд

УДК 323.28(497.13)

Прегледни рад

Примљен: 23.12.2018

Одобрен: 28.01.2019

Страна: 365-381

АНТИЈЕВРЕЈСКА ЛЕГИСЛАТИВА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

Сажетак: У раду се анализира антијеврејска легислатива у Независној Држави Хрватској и приказују правни механизми прогона. Аутори праве паралелу са антисемитском легислативом у нацистичкој Немачкој, где се јасно уочава преузимање и усвајање већине правних института којима су на најгрубљи начин кршена права јеврејске заједнице. Разлике које се уочавају су у прилагођености ових института политичким и друштвеним приликама у НДХ, где се они проширују на трећу расну категорију Србе. Реконструкцијом појединих законских одредби и мера јасно се може видети систем прогона Јевреја и Срба. У својим почецима, првом тромесечју успостављања НДХ он је имао делимичне обресе мера у нацистичкој Немачкој са почетака владавине нациста 1933-1935. године, да би већ крајем 1941. и почетком 1942. године он имао систематски карактер идентичан оном у нацистичкој Немачкој и проширен са отварањем првих логора за децу у Европи.

Кључне речи: прогони, кршења, систематски, јеврејска, заједница, злочини

Уводна разматрања

У хрватској историји није било много показатеља да би се злочин таквих размера могао догодити, у XIX и првој половини XX века било је антисемитских памфлета и инцидената, па чак и политичких странака с антисемитским тенденцијама у идеологији и програму, али антисемитизам никада није попримио екстремне форме, погроме и убиства, као, на пример у Русији или Пољској (Голдштајн, 2013:12). Међутим, јачање нацизма у Немачкој и почетак Другог светског рата распламсао је антисемитске тенденције у Хрватској, посебно по окупацији Краљевине Југославије и формирању квислиншке Независне државе Хрватске. Следећи пример нациста усташе су својим плановима за убијање Срба додали и још оштрије мере против Јевреја. Све је то планирано унапред и по узорима је личило на немачке планове, јер се састојало од три

* matijasevic@fb.bg.ac.rs

** upravnikdn@gmail.com

фазе: екскомуникације, концентрације и екстерминације (Голдштајн, 2013:12). Независна Држава Хрватска је била формирана на националној основи. У новој држави НДХ је постојао образац и принцип којим је била одређена пожељна нација. Настанак ове државе није био везан за неке одређене правне принципе, те је она у историографији називана „марионетском државом (Затезало, 2007:55).

Анте Павелић је преузео власт 16. априла 1941. године, у Загребу. „Његово формално преузимање власти било је објављено у Одредби о именовању Прве Хрватске Државне Владе у којој се прогласио поглавником и узео место председника владе и министра за спољне послове.“ За Хрвате су нове политичке елите говориле да они нису народ словенског порекла већ готског, још од старина (Затезало, 2007:39). Прихватањем чињенице о германском пореклу хрватског народа, којем је и он припадао, Павелић је све радње и сву политику у држави спроводио како је то било рађено у Трећем рајху (Иванковић, 2013:120). Практично, од самог успостављања НДХ, у нови законодавни систем уведени су основни антисемитски и антиромски закони који су важили у Трећем Рајху. Прилагођавајући их локалној ситуацији, усташе су их прошириле на трећу расну категорију коју је, на неки начин, требало искоренити из „чистог хрватског животног простора“, односно на Србе са тих подручја (Писари, 2014:27). Дана 22. априла, новопостављени министар унутрашњих послова Андрија Артуковић је изјавио за „Der Deutsche Zeitung ni Kroatien“ да ће влада Независне Државе Хрватске „ускоро решити јеврејско питање на исти начин као што га је решила немачка влада,“ истичући „да ће се свом строгошћу надзирати, да се расни закон у најскорије време стриктно примени,“ почетком маја Анте Павелић је дао сличну изјаву за исте новине: „јеврејско ће се питање радикално решити према расним и господарским гледиштима.“

У међувремену је 30. априла 1941. године Службени лист објавио „Законску одредбу о заштити аријске крви и части хрватског народа“ које су забраниле бракове између Јевреја или других особа „неаријскога“ порекла с особама „аријскога“ порекла. Јевреји нису могли избећи те одредбе за разлику од Срба који су могли прећи на католичку веру, јер је положај Јевреја био јасно одређен одредбама о расној припадности. Сви Јевреји изнад 6 година старости су у јавности морали носити жути знак, а кретање им је било ограничено (Голдштајн, 2013:12). Док је на темељу тачке 5. законске одредбе о заштити аријске крви и части хрватског народа прописана 4. јуна 1941. године Наредба о промени жидовских презимена и означавању Жидова и жидовских твртки (Народне новине, 4. јуна 1941).

Независна Држава Хрватска је добила категорију нижих грађана, то јест грађана које је требало „уобличити“, у најранијим данима државе или их, што је касније урађено, одстранити. Прихватањем расног антисемитизма за један од кључних политичких ставова, марионетска држава је „брже напредовала“ и у њиховом извршавању (Zuckerman, 2011:90).

Институционализација прогона јеврејске заједнице у НДХ

Тешко је реконструисати и установити којим су се редом репресивне мере у свим деловима Независне Државе Хрватске почеле спроводити. Прве су на удару биле особе које су потпадале под удар расних закона (од 30. априла 1941), затим југословенски оријентисани појединци, познатији „левичари“ (Нинић, 2007:304), синдикални функционери и поједини комунисти (Кризман et al, 1998:3).“ Становништво са расним и наравно, политичким предзнаком на које су примењиване мере репресије је било претежно јеврејско, српско и ромско. Већ 25. априла 1941. године била је ухапшена велика група адвоката, адвокатских чиновника и индустријалаца и интернирана у логор Керестинец, затим у сабирни логор на загребачком сајмишту, одакле су транспортовани у Госпић у логор на Јадовном и на острво Паг. Према изјави једног преживелог интелектуалца „универзитетски професори, намештеници, судије, адвокати, лекари и други интелектуалци (ЈИМ, 16195), мушкарци и жене, одвођени су у препуне полицијске затворе. Сваки је интелектуалац код куће припремао спремну за затвор (Neufeld, 2005:155).“

На предлог министра унутрашњих послова прописана је и проглашена управо горе поменута Законска одредба о расној припадности, која се састојала од 7. чланова (Elmundosefarad, 2016:205). У потпису закона су стајали поглавник Анте Павелић и председник законодавног повереништва при поглавнику др Милован Занић. О Жидовском закону (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б) како су га звали, говори и новински чланак објављен 3. маја у Загребу, који преносимо у оригиналу и целисти:

„Жидовски народ гријеши као и цигани против битног закона свих народа свијета, да нема своје властите земље већ наметнички живи у земљама других народа. У својој повијести код свих народа свијета доживљује тај народ исту судбину: Долазак у земљу људима, који о њима не знају ништа, па су их чак којегадје с весељем примад. Учвршћивање у тој земљи помоћу разних повластица. Врхунац успјеха помоћу богатства, кредита, кадгод и знања, и почетак мржње код домаћина. Отпор, гдје се измењују раздобља борби и мировања између њих и „урођеника“. Отворено непријатељство, погроми, уништавања или жидовски закони помоћу власти, као код нас, да се заштитимо од њих. Овај круг збивања видимо у Египту, у Риму, у Њемачкој, у Француској, у Енглеској, Шпањолској, па и код нас. Све мјере, које подумљемо данас европски народи, да се заштите од њих заправо су само понављање мјера, на које смо били заборавили посљедњих 150 година као потребној и нужној мјери за опстанак и живот сваког народа. Идеје француске револуције и идеје демократије имале су послужити као најбоље средство, да заборавимо на мјере опрезности и народне хигијене у борби са Жидовством. Најбоље се то види из црквених була разних папа током повијести. Папа Хонорије III, приморао их је својом булом 29. травња 1221. године да носе посебан знак препознавања и забранио им је да врше службе. Папа Гргур IX, забранио им је као ми данас 5. ожујка 1233. године да употребљавају кришћанску послугу. Папа Еуген IV заб-

ранио им је 5. коловоза 1442. године да живе заједно са кришћанима. Папа Павло IV забранио им је, да врше било коју радиност у занатству 14. септембра 1533. године. Папа Пијо V забранио им је 19. септембра 1567. да поседују некретности, а 26. маја 1569. потјерао их је из свих земаља папине државе осим Рима и Анџоне. Папа Клемент VII. забранио им је, да продају нове предмете 28. маја 1592., а годину дана касније забранио им је, да читају Талмуд. Бенедикт XIV издао је посебну булу 9. маја 1749. због брака између кришћана и Жидова. У међувремену доживљавали су Жидови повуда исте успјехе и неуспјехе. Као најорганизиранији народ они су увијек имали иста средства одбране и нападаја, а закон о чувању чистоће своје крви створио је од њих посебан људски тип у толикој мјери, да их се скоро увијек може препознати. У својој охолости и лукавости они потпуно одговарају наслову, којим их наимљу папе: „*improba iudeorum perfidia*“. Наш закон не иде даље од дједова, а један од њих тврди, да не губе свој расни мирис ни у десетороструком крижању. (E. Gans).“

У истом тексту се наставља: „Како видимо мјере папа против Жидова имале су увијек слична обиљежја: а) Чување расе забраном мјешовитих брака и кришћанских дојкиња. б) Мјере, које заштићују разне професије од жидовског утјецаја: забранама, да врше јавне службе, ограничењем жидовске трговине само на извесне предмете, забрана да посједују некретности? ц) Мјере, којима се оградњује кришћански живот од Жидова: гетом којим се жидовима оградњује Жидове од кришћана, ношење посебних знакова, по којима се може препознати, изгнањем из различитих земаља или подручја. д) Мјере, за изравну заштиту Вјере: уништавањем Талмуда и забраном, да га читају, посебним законима о новим покрштеним Жидовима.“

Затим аутор чланка прави паралелу са Немачком. „Како видимо из свих података, није био Адолф Хитлер, велики вођа њемачког народа, први, који је покренуо свијет у борби против свога највећег непријатеља. Њемачки народ је само имао снаге и памети, да се стресе пирова и лажи, којима су Жидови оплели Европу посљедњих 150 година либерализма и демократије. Сви они који на живе без глава попут муха, који имају искуства и памћења, који су читали старе књиге и слушали своје претке, знали су да постоји жидовско питање у свим земаљама свијета. Већина људи још није ни данас свијесна о тежини питања, које смо ми данас започели, питања која постоји за све народе свијета.“

Медији су немилосрдно писали и подржавали прогон Јевреја у Независној држави Хрватској, што се и види по новинама “Хрватски народ“, у којима су по датумима објављивани следећи чланци 1941. године, упоредо са доношењем свих репресивних мера:

- 20.4. Против Жидова треба предузети најстрожије мере;
- 22.4. Жидовима забрањено полагање у кафане;
- 1.5. Законска одредба о расној припадности;
- 11.5. Испостава редарства за надзор над жидовима;
- 13.5. Евакуација Срба и Жидова из северног дела Загреба;

- 23.5. Жидовске знакове морају носити сви Жидови;
- 4.6. Повереништво за ликвидацију Жидовских спортских клубова;
- 5.6. Жидови не смеју утицати на изградњу културе;
- 6.6. Наредба о промени жидовских презимена;
- 7.6. Жидови смеју куповати само у жидовским радњама;
- 7.6 Утврђивање расне припадности;
- 7.6 Жидови су дужни пријавити своју имовину;
- 7.6. Градско поглаварство у Славонском Броду преноси оглас Ортскоманде у коме се наређује следеће: „Свима жидовима и припадницима жидова забрањује се сваки приступ и задржавање у јавном и градском купалишту. Прекршитељ ове наредбе бит ће најстрожије кажњен. Власници купалишта имају исписати и на видно место прилепити ово наређење“ (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б);
- 25.6 Упркос забрани Жидови се купају на Сави;
- 28.6 Изванредна законска одредба;
- 27.8 Хрватски национални бојкот жидова;
- 31.8 Стрелања 122 комуниста и жидова (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

Спремност НДХ за кооперативност и готовост да на територијама на којима се протезала њена власт доследно спроведе све одредбе „расног закона“ су имале дубље корене који су сезали у пројектовану слику о поновном „успостављању“ „правог порекла“ хрватске нације (Затезало, 2007:41), види се и по томе што је јуна месеца основано „Раснополитичко повјеренство“ у надлежности Министарства унутрашњих послова којем је задатак био утврђивање расне припадности, посебно у „сумњивим случајевима“, што се и види из Наредбе о устројству и делокругу рада расно-политичког поверенства (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б) у Загребу, 4. јуна, објављена у „Народним новинама“, а на темељу тач. 5 законске одредбе о расној припадности.

У Закону о расној припадности, којим је хрватски народ био дефинисан као аријевски, одређено је да „као Јеврејин у смислу ове законске одредбе вреди особа, која потиче од двеју или више предака другог кољена, који су Јевреји по раси“, док је у Закону о заштити крви забрањено склапање брака, односно „мешање“ између аријеваца и неаријеваца (Народне новине, бр. 4, 17. априла 1941).

Са друге стране, „Законска одредба о заштити народне и аријске културе хрватског народа (Elmundosefarad, 2015) у НДХ“ састојала се од три члана. У првом се означава да: „Жидови по раси не смеју никаквом сарадњом утицати на изградњи народне и аријске културе, па им се забрањује свако суделовање у раду, организацијама и установама друштвеног, омладинског, спортског и културног живота хрватског народа уопште, а напосе у књижевности, новинарству, ликовној и музичкој уметности, урбанизму, казалишту и филму.“ Овај члан је био основа закона. У друга два члана се наводи: „Провадба обе законске одредбе повјерава се надлежним министарствима богоштовља и наставе, удружбе и унутрашњих послова“ и у члану три: „Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у Народним новинама (Zuckerman, 2011:95).“

Истовремено је „Законском одредбом о заштити народне и аријске културе хрватског народа“ Јеврејима забрањено Жидовима „судјеловање у раду,

организацијама и установама друштвеног, омладинског, спортског и културног живота хрватског народа уопће, а напосе у књижевности, новинарству, ликовној и гласбеној умјетности, урбанизму, казалишту и филму“.

Готово од самога оснивања усташке државе, власти су бациле око на јеврејску (и српску) имовину. Тако су донесене посебне „законске одредбе“ по којима је јеврејска покретна и непокретна имовина проглашена „државним власништвом“. Од јеврејске интелигенције се захтевало да напусти своју службу. Болнице су чишћене од Јевреја лекара и медицинских радника (Голдштајн, 1997:21). Школе су отпуштале професоре, а правосуђе је било очишћено од судија, тужилаца и адвоката. Законском одредбом нарочито се искључују из књижевности, новинарства, ликовне и музичке уметности те урбанизма, позоришта и филма (Кризман, 1996:96). Потписници овог закона били су поглавник др Анте Павелић, министар богоштавља и наставе др Миле Будак и министар унутарњих послова др Андрија Артуковић (Народне новине, 4. јуна 1941).

Још оштрије се наставило по окупацији Краљевине и формирању НДХ, у прилог овој тврдњи говори хронологија правног прогона у НДХ током 1941. године:

- 18. априла, донесена Законска одредба о сачувању хрватске имовине којом су се поништили сви правни послови између Жидова међусобно и између Жидова и трећих особа, склопљених унутар два месеца пре проглашења НДХ,
- 30. априла, донесена Законска одредба о расној припадности, Законска одредба о држављанству, по којој је држављанин НДХ само особа аријског порекла, Законска одредба о заштити аријевске крви и части хрватског народа,
- 2. маја, донесена Законска одредба о редовитом пословању и спречавању саботаже у привредним предузећима уперена искључиво против Жидова,
- 3. маја, основан Уред за обнову привреде који је једини био овлашћен трговати Жидовском имовином, имовином предузећа, донесена Законска одредба о преласку с једне вере на другу, којом су били укинута сви дотадашњи законски прописи о преласку с једне вере на другу,
- 6. маја, донесена Законска одредба о забрани запослења женским особама у неаријевским кућанствима, затим је затражена обавезна пријава свих Жидова, забрањено је ритуално клање и стављање у промет свих врста животињског меса ритуално закланих животиња,
- 17. маја, на основу наредбе Министарства народног господарства НДХ започело отпуштање свих Жидова из државне службе,
- 4. јуна, донесене законске одредбе о промени жидовских презимена, о означавању жидовских трговина, законска одредба о заштити аријевске културе хрватског народа, затим наредба о утврђивању расне припадности државних и самоуправних службеника и вршитеља слободних академских звања, основано расно политичко поверенство,
- 5. јуна, законска одредба о обавезној пријави Жидова и Жидовских предузећа и спречавању прикривања жидовског иметка,
- 26. јуна, наредба да сви жидови морају предати своје фотоапарате, кинокамере и кинопројекторе, донесена изванредна законска одредба по којој су сви жидови сматрани колективно одговорним за узнемиравање пучанства и отежавање опскр-

бе и према томе ће се према њима поступати и спремати поврх казнено-поправне одговорности у заточеничка збиралишта под ведрим небом.

- 1. јула, основано Државно равнатељство за господарску понову са правом откупа жидовске имовине,
- 27. августа, донесена законска одредба којом управљање свим зградама и имањима чији су власници жидови прелази у надлежност градских и котарских представништава с правом убирања закупнине,
- 2. октобра, донесена законска одредба о поступању приликом нападања комуниста када се починитељ не пронађе, чиме је формалноправно озакоњена и легализован систем одмазде, с којим су жидови већ до тада као први узимани за таоце и погубљивани,
- 10. октобра, донесена законска одредба о подржављењу иметка жидова и жидовских предузећа, којом је Жидовима остављена могућност да се у одређеним случајевима не изврши конфискација или да се она изврши уз одређену накнаду,
- 26. новембра, донесена законска одредба о упућивању непоћудних и погибљених особа на присилан боравак у сабирне и радне логоре, чиме је формалноправно озакоњен систем логора,
- 6. фебруара 1942. године, донесена законска одредба о уновчењу подржављених жидовских зграда и градилишта,
- 2. августа 1942. године, Влада НДХ посебном окружницом најавила предстојећу акцију иселавања жидова у источне делове Рајха (Кризман, 1996:247).

Антијеврејске мере и наредбе у пракси

Мере и наредбе које су спровођене у неколико градова НДХ могу делимично реконструисати како су спровођене горе поменуте законске одредбе кроз наредбе и друге активности. У Загребу, 21. априла. Према одредби министарства унутрашњих послова Жидовима је забрањен пролазак поред „кафана, рестаурација и гостионица“ на подручју Државе Хрватске (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б). Донесено је и од стране Предстојништво градског редарства у Осијеку следеће саопштење:

- „1. Допушта се Жидовима посећивање стражње дворане кафане „ROYALE”, у којој се смеју задржавати од 8 сати ујутро до 7 сати навечер.
2. Жидови смију посјећивати све бријачнице у граду Осијеку и то од 10.30 до 12 сати прије подне.
3. Жидови морају носити и надаље жуте траке, док исте не буду замијењене нови жутиим плочицама. Правовремено ће се огласити – путем новина мјесто и вријеме издавања нових плочица за Жидове.
4. На натписним плочама жидовски твртки имаде се најкасније до 12. о. мј. крај имена твртке великим словима означити име и презиме Жидова власника, односно сувласника.
5. Жуте ознаке за трговине с натписом Жидовска твртка имаду се одмах по примитку налијепити на врата и излоге трговина, а исто тако имаду се у року од 3 дана натписне плоче пословница, подузећа и вршитеља слободних звања означити наредном прописаном жутом лименом плочицом. Жуте ознаке треба безувјетно да нас до подне подићи код редарства.” Саопштење је потписао Предстојник град. редарства извесни Мајсан (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

Повјереник Божидар Церовски у Загребу 22. априла 1941. објављује одлуку да: „Жидови морају носити жидовски знак обавијест испоставе усташког повјереништва – жидовски одсјек, као и да се позивају сви жидови, који су обухваћени жидовским законом бр. XLV – 68 З. п. од 30. травња 1941. године мушког и женског спола без разлике година старости и било које вјероисповијести, да одмах након примитка жидовског знака, прикопчају тај знак на лијеву страну прсију или лијеву лопатицу. Сваки аријевац дужан је сваког Жидова или Жидовку, који се овом позиву не одазове пријави испостави Усташког ред. повјереништва, жидовски одсјек, Боговићева ул. бр. 7, 1. кат. Жидовски знакови примају се у Боговићевој ул. бр. 7 од 8 сати у јутро овим абecedним редом:

У петак 23. свибња 1941. г. од А до Д
у суботу 24. свибња 1941. г. од Е до Х
у понедељак 26. свибња 1941. г. од И до Н
у уторак 27. свибња 1941. г. од О до С
у сриједу 28. свибња 1941. г. од Ш до Ж.

Тко се не одазове позиву и не прикопча знак на одређеном мјесту, бит ће најстроже кажњен (ЈИМ 2158 к21 1-А-1).“

Треба поменути и одлуку Главног равнатељства да се у циљу што делотворнијег и успешнијег осигурања јавног реда и сигурности на подручју котарске области Загреб, а на темељу прописа става 66. и 67. Закона о унутрашњој управи, од 19. априла 1929. доноси следећа одлука:

„Свим особама на подручју котарске области Загреб које се у смислу постојећих прописа сматрају Жидовима, забрањује се до даљнега свако кретање изван мјеста њиховог сталног боравишта. Особе неаријевског поријекла које се у већем броју налазе смјештене у појединим установама/убожнице, болнице и слично имају се држати одјељено од особа аријског поријекла. Не смију напуштати просторије односно подручје дотичне установе. Само у изнмним и нарочито оправданим случајевима дозволити након предходног одобрења овог Главног равнатељства за поједини случај удаљења из мјеста сталног боравишта слободног кретања жидова мимо горње забране. Сваки прекршај ове одлуке најстрожије ће се казнити по прописима З.о.о. редарственим прекршајима и редарском поступку од 5. маја 1941. Област Загреб – одсјек за сузбијање протудржавне дијелатности (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

Посебна испостава усташког редарства за надзор Жидова издала је оглас усташког повереника за град Загреб Божидара Церовског: „Позивају се сви жидови да се пријаве у усташком редарству. Загреб, 10. маја. У Боговићевој улици бр. 7, основана је испостава усташког редарства, коју води г. Ивица Бараковић. Сврха испоставе је у првом реду да води надзор о жидовима на подручју града Загреба. Тим поводом издао је Усташки повјереник за град Загреб г. Божидар Церовски овај оглас, који је објелодањен данас. Тај оглас гласи: „Позивају се сви чистокрвни жидови мушког спола од 16 до 69 године живота дасе пријаве код испоставе усташког редарственог заповједништва у Боговићевој улици бр. 7, ради евиденције. Тко се не одазове позиву сносит ће законске посљедице. Пријаве морају услиједити овим редом: Понедељак: 12. свибња

1941. сви Жидови од А – Г. Уторак: 13 . свибња 1941. сви Жидови од Х – Н. Сриједа 14. свибња 1941. сви Жидови од О – Ж.“ (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

Како је изгледала пријава припадника јеврејске заједнице може се видети у бројној архивској грађи Јеврејског историјског музеја. У документима се налази на плакате, објаве, дописе, текстове, у једном од њих се каже: „Данас је био први дан пријављивања Жидова у Загребу.“ Загреб, 12. мај 1941. године (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б). У коме се каже: „У Загребу живи око 20.000 Жидова – ствара се велика картотека, у којој ће бити уписани сви Жидови с градског подручја као што смо већ јавили у броју нашег листа од недјеље, у Боговићевој улици 7. налази се испостава повјереништва усташког редарства за град Загреб. У тој испостави водит ће се евиденција о Жидовима, који станују на подручју града Загреба. Данас је био први дан пријаве Жидова, и као што се могло очекивати у Боговићевој улици број 7 сакупило се много Жидова који су чекали док дођу на ред. Унаточ тога што су се данас могли пријавити само жидови мушкарци од 16 до 60 година, и то од слова А-Ц, ипак се рачуна да је дошло око 2500 особа. Према нашим обавјештењима сврха тих пријава је у првом реду та, да се створи евиденција Жидова који станују на подручју града Загреба, а осим тога ваља пописати сав иметак који поседују Жидови било на подручју града Загреба, било изван тог подручја. На тај начин биће направљена тачна картотека о свим Жидовима у Загребу, а сваки појединац који се пријави добит ће посебну исказницу тзв „*жидовску легитимацију*.“ Сви Жидови који су се пријавили морали су испунити посебан упитник, у коме су наведени тачно сви њихови особни подаци. Пријаве ће се примати још сутра и прекосутра. Рачуна се да ће бити пријављено преко 8.000 Жидова мушкараца, јер број свих Жидова на подручју Загреба износи по прилици око 20.000. Пријавити се мора сваки чији су родитељи били Жидови. Према томе, пријавити се мора и онај, који се накнадно покрстио односно био је крштен одмах код порода, али су му родитељи остали Жидови. Онај који је крштен одмах након порода, а један од родитеља није био Жидов, сматрат ће се полужидовом и према томе се не треба пријавити. Када буде истекао рок пријава сви они Жидови који се нису пријавили, па према томе немају прописану жидовску легитимацију, бит ће најстроже кажњени према закону. Жидови по раси не смију сурадњом утјецати на изградњу народне и аријске културе (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

У Осиеку је 16. маја 1941. од стране Усташког повјереника и редарства Станка Пуретића објављено: „Упозорење жидовима о кретању и промету у граду Осиеку и околици,“ у коме се каже: „Без добивене траке не смију се Жидови нигдје кретати осим у свом властитом стану. Они Жидови, који још нијесу подигли траке нека одмах дођу по њих у Усташки стожер, гдје ће их због немара већ стићи законске посљедице. У граду и околици смију се кретати само од 6 сати ујутро до 9 сати навечер. Забрањује се Жидовима посјеђивати казалиште и кине, а по пријашњим прописима не смију залазити у каване, гостионице и буфете. Не смију залазити у паркове и сједати по клупама. Не смију се састајати по приватним становима, а на улици могу ићи највише двојица заједно. За сајамских дана смију ићи куповати потребне животне намирнице на тргу истом послје 10 сати до поднем, а у трговинама могу куповати

само од 3 до 5 сати поподне. Прекршај ових прописа кажњава се првих пута с 5.000 динара, других пута с 10.000 динара и осам дана затвора, а трећи пута с 25.000 динара и мјесец дана затвора (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

Усташки стожер у Осијеку, стожерник А. Намш објавио је следеће упозорење Жидовима: „Забрањује се жидовима¹ употреба јавних купалишта као и сваке вожње чамцима. У случају прекршаја бит ће кажњен не само жидов односно жидовка, већ и онај који је изнајмио или допустио употребу купалишта или чамца. Власници купалишта или чамаца дужни су стога да легитимирају своје муштерије ако им нису познати као аријевци. Казна је за жидова од 1.000 до 5.000 динара, а за сукривца Аријевца од 500 до 1.000 динара (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

У Загребу, 22.маја. „Донијели смо садржај обавијести усташког повјереништва у погледу знакова, које ће носити Жидови у Загребу. Сваки Жидов и Жидовка без обзира на добу, добит ће знакове у испостави жидовског повјереништва (Жидовски одсек у Боговићевој улици). Знакови ће се дијелити почев од сутра од 8 сати у јутро, па све до сриједе. Огласу пријаву упута, када ће појединци добивати знакове, јер је то различено према алфабетском реду. Жидовски знакови већ су готови. На жутој тканини отиснута је шестерокрака звијезда и велико слово „Ж“. Тај знак носит ће сваки Жидов прикопчан на лијевој страни прсију и отрага на левој лопатици, тако да ће се моћи одмах распознати Жидова. У смислу споменуте обавијести, сваки Жидов или Жидовка, који неће носити овакав знак, бит ће најстроже кажњени. У обавијести позива се сваки Аријевац, да уколико му је познато, да који Жидов или Жидовка не носи такав знак, да га пријави усташком редарственом повјеренству - Жидовски одсек у Боговићевој улици број 7. Они Жидови, који добију већ сутра тај знак, а то су они чије презиме почиње са А, па све до Д, морати ће одмах прикопчати тај знак, без којег неће моћи изаћи на улицу. Уједно су подузете најстроже мјере, да се ова одредба поштује, што до сада није увек био случај (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

У Загребу, 27. маја преноси се следећа вест. Државни тајник у министарству унутарњих послова разаслао је окружнице Равнатељству за јавни ред и сигурност те свим редарственим равнатељствима, предстојништвима градских редарства, котарским областима и котарским испоставама о изнимкама у погледу ношења жидовског знака. Ова окружница гласи: „У јавној служби налази се још становити број Жидова, јер им се на мјесту које заузимају, још није могла наћи замјена. Јавни намјештеник може правилно и с успјехом вршити повјерену му службу само ако имаде пуни ауторитет и потребни углед. Недвојбено је да то не може имати службеник ако на себи носи знак, који га понижује пред народом. Стога се одређује да Жидови који су у јавној служби нису дужни до даљње одредбе односно док им служба не престане носити знакове, које одређују поједине локалне власти ради жигосања Жидова и да се на исте не могу примјенивати никакове посебне мјере, које би могле бити штетне по

¹ Напомена: Сва јавна документа, где се Јевреји помињу као Жидови морала су се у НДХ писати малим словима. Аутори преносе објаве у изворном облику.

интересе и углед службе у којој се налазе. У колико првостепене власти сматрају гледе појединог Жидова, који је у јавној служби, да је то штетно по државне и јавне интересе, треба да поднесу о томе извештај с образложеним приједлогом власти, која је мјеродавна да донесе одлуку гледе даљег останка тога Жидова у јавној дјелатној служби, а док та одлука не буде донесена, не предузимати никакових понижавајућих мјера против тога Жидова јавног намјештеника (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

У Загребу, дана 4. јуна 1941. објављен је општи проглас који се односио и на Србе и на Јевреје: „1) Сви Срби и Жидови на подручју Дубровника, Гружа и Лапада, без обзира на вјероисповијест имају у одређеном року предати све своје: аутомобиле, камионе, мотоцикле, бицикле, радио апарате, фото апарате, писаће стројеве, апарате за умножавање, тискарске боје, моторне чамце, једрилице, чамце свих врста, гондуле, погонски материјал (бензин и нафту), уља за подмазивање, дијелове мотора, сав прибор за поправке и монтирање кола, гуме свих врста за било која возила, јахаћи прибор, сваки и најмањи дио војничке спреме и оружја (хладног и ватреног), налив пера, писаћи папир сваке врсте, матрице и папир за умножавање, индиго папир, тинту свих врста и боја, штампиле, справе и материјал за њихову израду, све неупотребљиве фотографске плоче и филмове у исправном стању. Затим све справе (апарате), хемикалије и прибор (материјал) за израду фотографских негатива, диапозитива и слика, далекозере (дурбине). 2) Тко утаји било који од напријед наведених предмета, потпуно или дијелимично, или их преда другој особи у похрану или их прода иза часа издања овог прогласа; тко преда непотпуно возило (без гума или којеј дијела возила); тко на било који начин покуша саботирати, казнит ће се по усташком кратком закону. 3) Водена возила предават ће се у градској луци у спремишту Хрв. веслачког клуба „Нептун“. 4) Сва остала возила предават ће се у гаражи Виле Банац, изнад градског купалишта на плочама, а сви остали предмети на првом кату исте зграде. 5) На све предате предмете издават ће се Редарствено Равнатељство Велике Жупе „Дубрава“ потврде, 6) Сви Жидови и Срби, без обзира на вјероисповијест, који буду ухваћени на улици или јавним локалима послуже 20 сати, бит ће одмах упућени на присилни рад. У случају да пруже и најмањи отпор, бит ће им на лицу мјеста суђено кратким усташким поступком. Наглашавамо да су Жидови који су може бити поднијели било којој власти молбу да буду опроштени од вршења одредаба законских мјера предузетих против Жидова, такођер дужни строго се придржавати наредбе под б). Те наредбе морају се такођер придржавати и сви Жидови који су поднијели Министарству унутарњих послова молбу да им се призна почасно аријевско право, док од Министарства не добију позитивно рјешење. 7) Забрањује се свако кретање возилима из луксуза и по приватном послу. Допушта се кретање моторним возилима која припадају властима: градским, усташким, здравственим, војничким и ауто–таксијима. Право на слободно кретање моторним возилима имају и лијечници у пословима свога знања. Прекршитељи наредбе под овом точком остат ће без возила, те ће бити и новчано кажњени. 8) Предавање возила и предмета вршит ће се на дане 29,30 и 31. српња 1941. године и то

сваки дан од 8 до 14 сати. Они на које се овај опћи проглас односи, нека добро припазе на рок (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б)!“

Усташко редарствено повереништво у Загребу 6. јуна (жидовски одсјек) издало је оглас да Жидови смеју куповати само у Жидовским радњама и да не смеју куповати пре 10 сати:

1. „Забрањује се свим Жидовима, да излазе или отпутују са територија града Заграда.
2. Строго се забрањује Жидовима, да купују робу или животне намирнице у трговинама или на тржницама, прије 10 сати.
3. Жидови смију куповати сами у жидовским радњама и трговинама.
4. Све жидовске трговине морају одмах прописно означити своје радње и трговине и то овако: На лист жутог папира у величини (16*25цм) треба по дужини листа с јасно црним словима написати „Жидовска твртка“. Ове ознаке имаду се прилијепити у средини свих излога и вратију у висини од (150цм) изнад земље, односно пода, видљиво са уличне дотично улазне стране.
5. Позивају се сви Жидови њемачки држављани, да се пријаве код Усташког редарства, Жидовски одсјек, Боговићева ул. бр. 17. да подигну жидовске знакове које морају носити.
6. Поновно се опомињу сви Жидови, да се не задржавају и некрећу по забрањеним деловима града.

Затворени су и послати у концентрациони логор слиједећи жидови који су затечени у парковима и забрањеним дијеловима града гдје се Жидови не смију кретати: Heinrich Valdemar, трговачки путник, Proger Julijus, трговачки путник, Frank Tito, ђак. Остали жидови млађи од 18 година и старији од 60 година кажњени су ради кретања по забрањеним дијеловима града новчаном глобом (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

Комадант места поручује грађанству Сплита! Сви „Жидови без разлике вјере и држављанства имају се до 29. септембра најкасније до 12 сати – подне код њемачке команде на пристаништу (Хотел Амбасадор) пријавити. Тко се не пријави бит ће вјешан. Са сваким сплићанином, који жидове крштене или непокрштене скрива или не пријави, бит ће као са жидовским слугом на исти начин поступано. Кућевласници имају одмах све чифутске и комунистичке натписе и паролe одстранити са својих кућа (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

Усташки повереник град. редарства Станко Пуретић, објављује прописе који се односе на возњу Жидова трамвајем и друге мере: „У Осиеку су јучер ступили на снагу прописи о возњи Жидова градским електричним трамвајем. Жидови, који се служе овим прометним средством, смију се возити када трамвај има приколицу само на предњем перону приколица. Према томе у прва кола (мотор) не смију уопће улазити, нити смију и приколицама седити или стајати на стражњем перону. Када трамвај нема приколицу него само мотор, тада се Жидови смију возити само на предњем перону ових кола, тј. у простору код возача.“ Као и да се: „Дозвољава Жидовима набављање животних намирница, без обзира где их набављали, сваког дана од 10 сати па надаље. Дозвољава се Жидовима посећивање тријачница преко читавог дана. Дозвољава се Жидовима почевши од 6 сати на вечер пролаз Старчевинском, Капућинском

улицом, Тргом Анте Павелића и Жупанијском до Десетићине улице. Изузети су они који станују у тим улицама, те се дозвољава само прилаз до њихових станова. Ова наредба ступа одмах на снагу. Прекршитељи ове наредбе бити ће најстроже кажњени (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

У Сплитској општини по налогу Немачке команде места донете су мере које је потписао Градски начелник, инж. Мирко Карловац и у којима се каже: „ставља се грађанству слиједеће на знање:“

1. Од данас уводи се као редовита валута куна. Однос између куне и лире је: 1 лира 2 ½ куне.
2. Водови војних телефона стављају се грађанству на чување. Тко опази злонамјерно дирање истих мора одмах пријавити Војној команди.
3. Свака продаја рационираних животних намирница без одговарајућих бонова најстроже је забрањено.
4. Сви велетрговци дужни су да до 2. октобра пријавити своје залихе рационираних и осталих животних намирница.
5. Сви остали трговци дужни су да до горњег рока пријавити залиху рационираних животних намирница.
6. Од сутра морају сви дућани и сви обрти редовито обављати свој рад. Дућани морају бити отворени од 8–12 и од 15–17 сати.
7. Позивају се тежаци да носе своје продукте редовито и искључиво на пазару.
8. Кућевласници су дужни да одмах пријаве опћинском редарству станове које су испразнили жидови као и оне које они још обитавају.
9. Свако прекршење ове наредбе бит ће најстроже кажњено (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).

Из Хрватског листа од 16. априла 1942. бр. 89, међу стандардним градским вестима наводи се и: „Градња настанби за Жидове. Меродавне власти су одлучиле да недалеко од тењаке на градском земљишту одреде једно место где ће Жидови себи саградити настанбе. У ту сврху одређена је за сада површина од 7 кат јутара. Жидови ће онде сами провести канализацију и уредити пут, а затим подићи бараке у којима ће становати. На овом земљишту које ће се према потреби и повећати, моћи ће се жидови бавити пословима око земље за своју прехрану. Радна колона жидова започет ће одмах посао око канализације земљишта. Настањивањем Жидова у баракама изван града решиће се питање њихове изолације од осталог грађанства (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б).“

Кроз преглед ових мере од априла 1941. до априла 1942. године може се видети како су изгледали механизми прогона, за свако непоштовање постојао је преки суд, казне су се углавном кретале од протеривања у логоре до ликвидација, јула 1941. године на основу министарске наредбе о мјесној надлежности покретног пријеког суда, у којој се каже (Elmundosefarad, 2015): „На темељу законске одредбе о покретном пријеком суду од 24. липња 1941. године бр. 26863 изашиљем овиме покретни пријеки суд који се састоји од др Мехмеда Хајровића, предстојника Котарског суда у Прњавору као предсједника, усташе др Октавијана Свјежића и Срећка Ровера, усташе из Сарајева, као чланова тога суда, др Антуна Матијевића, котарског судца из Сарајева, као државног тужи-

теља код тога покретног пријског суда. За замјенике чланова покретног пријског суда именујем Драгу Малтарића, судског приправника и Касима Буквића, усташу, обадвојицу из Сарајева. Мјестна надлежност постављенога пријског суда протеже се на подручје судбених столова у Билећу, Луци, Дервенти, Сарајеву, Травнику, те за подручје Судбених столова у Доњој Тузли и Мостару узевши дијелове потоњих двају Судбених столова, који се налазе привремено под управом војних области. Овим се ограничује мјестна надлежност покретног пријског суда у Загребу постављеног министарском наредбом од 24. јуна 1941. године бр. 26863. Овај покретни суд надлежан је судити сва кажњива ђела из §а 2 законске одредбе о покретном пријском суду од 21. липња 1941. са свим накнадним промјенама и допунама ове законске одредбе (Архив Владимира Дедијера, број 426761941, Бр. Рег. 9/1 37 к. 87).“

Закључна разматрања

Разлика која се може уочити између квислиншких власти у Србији и НДХ је пре свега у антисемитској законској регулативи, у Србији су то биле Наредбе Немачке команде, на основу којих су полицијске власти спроводиле антијеврејске мере, док у НДХ основа прогона произилазила из законских одредби самостално донетих, које су биле копија антисемитске регулативе у Немачкој.

Грађанска равноправност која је формално и делимично фактички била ограничена Корошчевим Уредбама, јер је он главни и одговорни за њихово доношење, није имала континуитет у доношењу шире антисемитске регулативе од Владе Милана Недића по окупацији Краљевине Југославије, док је од стране власти НДХ постојао континуитет чије утемељење је оставио Корошеч, јер се не сумњиво може видети да се он залагао за постепено доношење још ширих антисемитских закона. „Тако се већ у старој Југославији чије владе су све више пошле путем сарадње са фашизмом-припремала и трагедија југословенског Јеврејства.”

У овом смислу неопходно је навести запажања Милана Кољанина: На институционалном и персоналном нивоу елементи континуитета између Бановине Хрватске и НДХ постојали су и у државној управи. Мирко Ламер, предстојник Одјела за трговину, обрт и индустрију Банске Власти и др Владимир Кошак, генерални директор Похида, Ламер је у време НДХ наставио да обавља функцију која се односила и на јеврејску имовину, и у томе је сарађивао са Кошаком који је постао министар финансија у „подржављењу” (државној пљачки) јеврејске имовине, односно њеној потпуној „аризацији”. У правној регулативи постојао је изванредан континуитет између Бановине Хрватске и НДХ, што се огледало у области законских прописа о јеврејској имовини. Бановина је донела низ прописа о надзору над Јеврејима који су, бежећи из Трећег рајха, тражили азил у Југославији. Управне власти Бановине имале су наређење да ове емигранте држе под надзором и гоне их са свог подручја по чему су многи оштро поступали (Кољанин, 2008:155). Оно што је за Југослави-

ју био изнуђени политички компромис, то је на разним окупационим подручјима (изузев на италијанском) и у сателитској Независној Држави Хрватској било део остваривања окупационе или државне политике и део једног новог, тоталитарног друштвеног система створеног на (идеолошким и политичким) рушевинама Краљевине Југославије.

Новоуспостављени поредак, је био заснован на фашистичким и националсоцијалистичким принципима који су у својој основи имали идеју људске неједнакости из које је проистекло друштвено маргинализовање, затим и физичко уништење политичких и “расних” противника, које су оличавали и Јевреји. Оцена да је постојала суштинска разлика у дефинисању и третирању “јеврејског питања” пре и после осовинске агресије априла 1941. односи се на целу Југославију. Ипак, треба нагласити да је у том погледу значајан изузетак била Бановина Хрватска. Између ње и усташке НДХ су постојали извесни елементи континуитета у разним сферама. То се не односи само на раширеност и прихваћеност екстремних идеологија у хрватском јавном мњењу. Више извора се слаже у томе да је међу Хрватима постојало врло широко сепаратистичко, антијугословенско и антисрпско, расположење на које су и спољни и унутрашњи чиниоци озбиљно рачунали. Оно је хранило и хрватски антисемитизам који је нов снажан подстицај добио преорјентацијом руководства Бановине ка немачкој политици (Жидов, 1940: бр. 48).

И у Италијанској окупационој зони на снази су били расни закони, али може се уочити да они нису били тако оштро тумачени и примењени као на територији под контролом НДХ. У завршетку овог поглавља како бих заокружио преглед и анализу антисемитске легислативе, приказаћу Италијански расни закон (Elmundosefarad, 2015) који је важио у окупационој зони Далмација. Закон је из 1938. године и важио је на територији целе Италије и окупираним зонама које су контролисали.

Литература:

Архивска грађа

1. Јеврејски историјски музеј
2. ЈИМ 2158 k21 1-A-1
3. ЈИМ K21f:1, 1a,2,2a,2b,
4. ЈИМ K21-1a-1/10
5. ЈИМ фонд „Žrtve“, број žrtve 16195.
6. Архив Vladimira Dedijera, број 426761941, Br. Reg. 9/1 37 k. 87

Монографије, чланци, публикације

1. Goldštajn, Ivo (2013): *Genocid nad Židovima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, Holokaust u Jugoslaviji*, Јеврејска општина Земун, Земун.
2. Zatezalo, Đuro (2007): *Jadovno, knjiga I: Kompleks ustaških logora 1941*, Музеј жртava genocida, Београд.

3. Zuckerman, Boško (2011): *Psihologija Holokausta*, Bet Israel, Zagreb, 2011.
4. Ivanković, Milanka (2013): *Jevrejski intelektualci i studentska omladina među prvim žrtvama masovnih egzekucija u NDH*, Tokovi istorije 1/2013, Institut za noviju istoriju, Beograd.
5. Krizman, Narcisa (1996): „Logori za Židove u NDH“, Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam, Zagreb.
6. Koljanin, Milan (2008): *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd.
7. Lengel-Krizman, Narcisa, Sobolevski, Mihail (1998): „Hapšenje 165 jevrejskih omladinaca u Zagrebu u maju 1941. godine“, Časopis Novi Omanut, novembar–decembar 1998/5759, Zagreb.
8. Lengel Krizman, Narcisa (1996): *Hronologija židovskog stradanja 1938-1945 u Antisemitizam Holokaust Antifašizam*, Židovska općina Zagreb, Zagreb.
9. Ninić, Ivo (2007): „Nestanak najdražih“, *Mi smo preživeli*, knjiga 4, Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd.
10. Neufeld, Edmund (2005): „Progon židovskih advokata u NDH“, *Mi smo preživeli, knjiga 3*, Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd.
11. Pisari, Milovan (2014): *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta*, Forum za primenjenu istoriju Beograd, Beograd.
12. Romano, Jaša (1980): *Jevreji Jugoslavije 1941-1945*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd.
13. Culinovic, Ferdo (1961): *Jugoslavija između dva rata*, knj.II, Svetlost, Zagreb.

Новине, гласници:

1. “Iz štampe”, Židov, br.48, 22.novembar 1940, 8.
2. Narodne novine«, 4. lipnja 1941.
3. Narodne novine, br. 4, 17. travnja 1941.
4. («Narodne novine«, 4. lipnja 1941.)
5. Službene novine R.D.L. br. 1728 od 17. studenog 1938. - XVII.

Електронски извори:

1. Zakonska odredba o zaštiti arijevske krivi i časti hrvatskog naroda, izvor: <http://elmundosefarad.wikidot.com/zakonska-odredba-o-zastiti-arijske-krvi-i-casti>, 25.03.2018.
2. Naredba o promeni Židovskih prezimena i židovskih tvrtki, izvor: <http://elmundosefarad.wikidot.com/naredba-o-promjeni-zidovskih-prezimena>, 25.03.2018.
3. Nezavisna Država Hrvatska, Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, izvor: <http://elmundosefarad.wikidot.com/zakonska-odredba-o-rasnoj-pripadnosti>, pristupljeno: 25.03.2018.
4. Naredba o mesnoj nadležnosti pokretnog prekog suda, izvor: <http://elmundosefarad.wikidot.com/naredba-o-mesnoj-nadleznosti-pokretnog>, pristupljeno: 25.03.2018.
5. Italijanski rasni Zakoni u Dalmaciji, izvor: <http://elmundosefarad.wikidot.com/italijanski-rasni-zakoni>, pristupljeno: 25.03.2018.

ANTI-LEGISLATIVE LEGISLATION IN THE INDEPENDENT COUNTRY OF CROATIA

Summary: This paper analyzes anti-Jewish legislation in the Independent State of Croatia and presents legal mechanisms of persecution. The authors are parallels with anti-Semitic legislation in Nazi Germany, where it is clearly noted the takeover and adoption of most legal institutes that have violated the rights of the Jewish community in the worst way. The differences observed are in the adaptability of these institutions to political and social conditions in the NDH, where they expand to the third racial category of the Serbs. Reconstruction of certain legal provisions and measures clearly shows the system of persecution of Jews and Serbs. In its beginnings, in the first quarter of the establishment of the NDH he had a partial outline of measures in Nazi Germany from the beginnings of the rule of the Nazis from 1933 to 1935. in 1941 and at the beginning of 1942 he had a systematic character identical to that in Nazi Germany and extended to the opening of the first camps for children in Europe.

Key words: persecutions, violations, systematic, Jewish, community, crimes

